

Mészáros Ágnes

Szótörténeti adatok a szociális ellátások tárgyköréből

III. A *járadék* szó szócsaládjának kialakulása

BEVEZETÉS Az egészség-gazdaságtan témakörének nagy forgalmi értékkel rendelkező szakkifejezése a *járadék* szakszó, amelynek kialakulásáról és szócsaláddá válásáról korábbi munkámban olvashatunk (Mészáros 2015: 42–46). A *járadék* szakszóhoz hasonlóan, a *járadék* szakkifejezés eredetét is a XIX. században kell keresnünk. Szily Kálmán Nyelvújítási szótárában megtaláljuk, hogy a *járadék* szó 'járandóság' értelemben már 1807-ben létezett, ez a jelentés azonban a század folyamán fokozatosan feledésbe merült. A szónak máig életben maradt másik jelentése Helmecey¹ nevéhez fűződik, és a szótár alapján ennek az értelmezésnek 1832-re tehető az első előfordulása. Helmecey nyelvújító tevékenységéről további részleteket tudhatunk Tolnai 1929-es tanulmánya alapján. Széchenyi nyelvi tanácsadója, Helmecey Mihály vakmerő szócsonkításairól vált ismertté: „Helmecey [sic!], ki a szavakat elmetszi” (Tolnai 1929: 186). Újításai az 1830-as években kerültek a köznyelvbe, amikor Széchenyi lapját, a *Jelenkort* szerkesztette. A javasolt szavakat Széchenyi használta és ezzel együtt terjesztette is műveiben. A *Nyelvújítási Szótár* a *járadékos* szó (1834) kitalálását is Helmecey nevéhez köti, de a szófaj feltüntetése hiányzik.

A *járadék* szó szócsaládjának kialakulásáról nem találunk szótárainkban további adatokat, holott a későbbiek folyamán, egészen 2015-ig, mintegy 80 új származék szakkifejezés jelenik meg a szakszókincsben a szociális ellátások körének bővülésével. A *járadék* szó szócsaláddá válásának történetét az 1. táblázat foglalja össze.

A JÁRADÉK SZÓ SZÓCSALÁDDÁ VÁLÁSÁNAK NYOMA A JOGSZABÁLYOKBAN A XIX. század második felében írott törvények megörökítették a *járadék* szakkifejezés létezését és többféle jelentését. Lássunk néhány példát a jogszabályokból: Az 1867. évi XIII. törvény felhatalmazza a (pénzügy)minisztériumot vasutak és csatornák építésére nyújtott kölcsön

létesítésére meghatározott „évi *járadék* kötelezése mellett”. Ebben az értelemben a *járadék* a 'visszafizetendő kölcsön részletét' jelenti (ÉKSz¹). Az 1870. évi XXVI. törvényben szereplő *uradalmi járadék* szó azt jelentette, hogy a községeknek meg kellett adniuk, amely az uradalomnak járt: „a községek mindazon *uradalmi járadékokat*, melyeket a használatukban levő területekért az uradalomnak eddig fizetni, adni, beszolgáltatni, illetőleg teljesíteni kötelesek [...]”.

A *járadék* szóval más jelentésben találkozhatunk a jövedelemadóiról szóló 1868. évi XXVI. törvényekben, amely a *járadék* szóval egyfajta jövedelentípust nevez meg: amikor az „ápoló vagy életbiztosító intézetektől betételek folytán huzott *évi járadékokat*”² is a jövedelemadó alá sorolja. A tőkeamat- és *járadékadóról* szóló 1875. évi XXII. törvény szövegében szereplő *járadék* szóból képzett származékok is valamilyen jövedelemforrást jelentenek, például a *járadék-élvezmény* jelentéssűrítő szóösszetétel, a *járadék-összeg* birtokos jelzős szóösszetétel, valamint a *járadékfajtát* kifejező *életjáradék* jelentéssűrítő szóösszetétel és a *rokonsági évjáradék* minőségjelzős szó szerkezet.

A *járadék* szó 1907-ben jelenik meg balesetbiztosítási vonatkozásban „az ipari és kereskedelmi alkalmazottaknak betegség és baleset esetére való biztosításáról” szóló törvényben. A biztosításban a *járadék* azt a pénzüsszeget jelenti, amelyet a biztosító- vagy pénzüsszeget erre a célra korábban befizetett összegek alapján rendszeresen folyósít (ÉKSz¹). A *balesetbiztosítási járadék* minőségjelzős szó szerkezetből egyszerűsödött *baleseti járadék* műszó a mai szakszókincs része. Húsz évvel később, 1927-ben a törvényalkotók figyelmen kívül hagyták a korábban kialakult rövidebb szakkifejezést, és a *balesetekből folyó járadék* szó szerkezettel jelölték a juttatást, ám itt is a nyelvi gazdaságosság elve érvényesül, amely a körülményes szakkifejezéseket általában kiszűri a gyakori használatból. Párhuzamosan azzal, hogy az 1927-

1. A forrásokban a Helmecey és a Helmecey írás is előfordul. A tanulmányban az elsőt használom, kivéve az idézett szövegekben.

2. Az egyes idézetekben, megnevezésekben az eredeti helyesírást követem.

es és az 1928-as törvények a betegség és a baleset, valamint az öregség, a rokkantság, az özvegyesség és az árvaság esetére szóló kötelező biztosítás részleteit is szabályozzák, a szakszókincs is új szakszavakkal gyarapodik. Az új szak kifejezések többsége a járadékok valamilyen típusát nevezi meg, például az *árvajáradék* vagy a *tehetetlenségi járadék*. A juttatás folyósításával kapcsolatos tevékenységek megnevezése (*járadék megállapítás, járadékleszállítás*) és a járadék kiszámításának módja (*teljes járadék, járadékrész*) is mind a szakszókincs gazdagodását eredményezik.

A korszakban kialakult szakszókincs számos elemét széles körben ismerjük ma is: például *öregségi járadék, özvegyi járadék, járadékigény, járadékszolgáltatás. A járadékos* ('aki járadékban részesül') szakszó főnévként 1927-ben jelenik meg és a mai szakszókincsnek is részévé vált. Melléknévként 1928-ban bukkan fel a jogi szakszókincsben, azonban a későbbiek folyamán nem szerepel többet a megvizsgált szakszövegekben.

Az 1933. évi VII. törvénycikk a hadirokkantak és más hadigondozottak ellátásáról többféle *járadék* bevezetésével gondoskodik. A hadiözvegyek, hadiárva és a hadirokkantak is részesülnek *járadékellátásban*. Ennek a jogszabálynak a járadéksegélyezését újítja meg a hadigondozásról szóló 1994. évi XLV. törvény a *hadigondozási/hadigondozotti járadék* bevezetésével.

Az államosítás csaknem teljesen megsemmisítette az 1950 előtti gazdag szakszókincset. Az 1975-ös társadalombiztosítási törvény mindössze az *öregségi járadék* szakkifejezést vette át az előző korszakból. A szabályozás a *tehetetlenségi járadék* helyett a *munkaképtelenségi járadékot* vezeti be, amely a szakszókincs általánosan használt elemévé vált. A *rendszeres szociális járadék* elnevezés szintén ebből a korszakból származik.

A rendszerváltás után kialakult szociális ellátórendszer meglehetősen szerteágazó és túlságosan gyakran változó intézkedéseket vezetett be. A jogszabályok szakszókincse ennek következtében tartalmazza az új járadéktípusokat: *mezőgazdasági járadék, balettművészeti életjáradék, vakok személyi járadéka, vállalkozói járadék, közszolgálati járadék, életjáradék személyi kárpótlás alapján, rehabilitációs járadék* stb. Továbbá új megnevezések az alábbiak: *járadék alap,*

járadékjogosultság, járadékszolgáltatási kötelezettség, járadékjellegű kötelezettség, járadékszolgáltató pénztár, egyösszegű járadék megváltás stb.

A politikai rendszerváltások általában átszervezik a szakterületeket valamilyen új szempont szerint, és az adott szakma előző korszakokban alkotott szakkifejezéseinek többségét újjakra cserélik. Erre a jelenségre is bőven találunk példákat: *álláskeresői járadék munkanélküli járadék* helyett, az *öregségi járadékot* pedig az *időskorúak járadéka* váltja fel (1. táblázat). A csere mindkét esetben előnyös, hiszen a járadékot élvező réteget udvariasabban nevezi meg az új szakkifejezés.

A rendelkezések minden egyes járadéktípus esetében pontosan meghatározzák a jogosultak körét és a juttatás összegét. A hatályos egészségbiztosítási törvény például megkülönbözteti a *baleseti járadékot* a 2007-ben bevezetett *rehabilitációs járadéktól*. A két járadéktípus között az egészségkárosodás mértékében van különbség. *Baleseti járadékot* az kaphat, aki 13%-nál súlyosabb egészségkárosodást szenvedett, a *rehabilitációs járadék* ennél sokkal súlyosabb esetekre vonatkozik. A jelenleg is igénybe vehető ellátások köre és megnevezése olyan bonyolult, hogy az Emberi Erőforrások Minisztériuma tájékoztató összefoglalót bocsátott ki a szociális ellátórendszert felépítő hatályos intézkedésekről (vö. Szociális ellátások, EMMI 2015). Ahogyan a szociális ellátások körébe egyre több intézkedés tartozik, amelyek ma már a társadalombiztosítás (baleset-, nyugdíj-, egészségbiztosítás), a családtámogatás és a szociális segélyezés területére is kiterjednek, a szakszókincs egyre gazdagabbá válik, és a *járadék* szó szócsaládja is egyre inkább terebélyesedik.

A szócsalád bővülésével párhuzamosan idővel a *járadék* szó jelentése is megváltozott. Egy ma is működő biztosítási szolgáltató kft. értelmezésében a *járadék* szó olyan rendszeresen esedékes szolgáltatást jelent, amelyet a szolgáltatásra jogosító körülmények fennállásáig, vagy élethosszig utalnak (<http://proviti.hu/jaradek.html>).

A *táblázat* összeállítását a forrásokban felsorolt szótárakban és szógyűjteményekben szereplő adatokkal való összevetés segítette (erről részletesebben lásd Mészáros 2014a, 2014b, 2015).

1. táblázat: A járadék szó szócsaládjának szótörténeti adatai

Szakkifejezés	Első adatolt előfordulás	Társadalmi érvényesség	Forrás
járadék (= járandóság)	1807	régi	NyÚSz.
járadék	1832	á. h. elem	NyÚSz.
járadékos (szófaj)?	1834	á. h. elem	NyUSz.
<i>év-járadék, évi járadék</i> 'a visszafizetendő kölcsön részlete'	1867	régi	1867. évi XIII. tc.
<i>évi járadék</i> 'jövedelem', <i>életjáradék</i> 'jövedelem'	1868	régi (1927-ig) á. h. elem	1868. évi XXVI. tc.
<i>uradalmi járadék</i> 'az uradalomnak járó juttatás a község részéről'	1870	régi	1870. évi XXVI. tc.
<i>járadékadó</i> • <i>rokonsági járadék</i> • <i>járadék-élvezmény</i> <i>járadék-összeg</i>	1875	régi régi (1927-ig)	1875. évi XXII. tc.

Szakkifejezés	Első adatolt előfordulás	Társadalmi érvényesség	Forrás
balesetbiztosítási járadék baleseti járadék • járadékigény	1907	régi á. h. elem (2015)	1907. évi XIX. tc.
balesetkből folyó járadék • teljes járadék, részjáradék tehetetlenségi járadék • járadékösszeg özvegyi járadék • járadékos 'aki a járadékban részesül' (fn.)	1927	régi régi á. h. elem (2015)	1927. évi XXI. tc.
rokkantjáradék • járadékra irányuló igénybejelentés árvajáradék, félárvajáradék • biztosítási járadék járadéktörzs, járadékrész • fokozódó járadékrész • járadékpótlék járadékos (mn) például járadékos gyermek • járadékleszállítás járadékmegállapító bizottság • járadékmegállapító eljárás öregségi járadék járadékszolgáltatás	1928	régi régi régi régi elavuló (1975, 1991) á. h. elem (1993)	1928. évi XL. tc.
hadíözvegyi járadék • hadiárva járadék hadirokkantsági járadék • járadékellátás járadéksegély • járadékmegváltás, járadékosztály járadékosztályú (mn.) (járadékosztályba tartozó) például II. járadékosztályú hadirokkant	1933	á. h. elem (1994) régi régi á. h. elem (1994)	1933. évi VII. tc.
munkaképtelenségi járadék rendszeres szociális járadék	1975	á. h. elem (1991-2011) á. h. elem (2015)	1975. évi II. tv.
munkanélküli járadék járadékalap	1991	elavuló (2007-ig) új	1991. évi IV. tv.
egészségkárosodási járadék • kártalanítási járadék rokkantsági járadék megváltozott munkaképességű dolgozók átmeneti járadéka átmeneti járadék (növelt összegű) özvegyi/öregségi járadék • vakok személyi járadéka	1992	új új új új új új	1992. évi IX. tv.
járadékszolgáltatási kötelezettség	1993	új	1993. évi XI. tv.
időszaki járadék járadékszolgáltatás járadékjogosultság • járadékfizetés járadékszolgáltató (mn.) például járadékszolgáltató pénztár	1993	új új (régiből 1928) új új	1993. évi XCVI. tv.
mezőgazdasági szövetkezeti járadék életjáradék tulajdoni kárpótlás alapján életjáradék személyi kárpótlás alapján		új új új	1993. évi CXV. tv.
mezőgazdasági járadék	1993	új	1993. évi CV. tv.
járadékosztály (volt) hadiárva járadéka • hadirokkant-járadék hadigondozott családtag járadéka hadigondozási/hadigondozotti járadék	1994	új (régiből 1933) új új új	1994. évi XLV. tv.
vállalkozói járadék	1997	új	217/1997. (XII. 1.) Kormr.
időskorúak járadéka	1997	új	1997. évi LXXX. tv.
rehabilitációs járadék • mezőgazdasági szakszövetkezeti járadék	1997	új	1997. évi LXXXI. tv.
egyösszegű járadékmegváltás	1998	új	1998. évi LXVI. tv.
kártérítési járadék	1998	új	1998. évi LXX. tv.
járadékjellegű (mn.) például járadékjellegű kötelezettségek	2000	új	http://cegvezetes.hu/2000/12/vegelszamolas/
álláskeresési járadék • közszolgálati járadék, bányász dolgozók egészségkárosodási járadéka	2007	új új	2007. évi LXXXIV. tv.
egészségkárosodott személyek szociális járadéka balettművészeti életjáradék átmeneti bányászjáradék	2011	új új új	2011. évi CXCI. tv.

Magyarázat: á. h. elem = általános használatú elem (lásd bővebben Kiss–Pusztai 2005: 39)
szürke szövegek kiemelés: az adatközlő szótárt jelöli (lásd bővebben Mészáros 2014a)

ZÁRÓ GONDOLATOK Szily Kálmán 1901-ben *A magyar nyelvújítás szótárának* előszavában azt írja, hogy a magyar nyelvújítás krónikáját szótáralakban örökíti meg. Vallja, hogy művében igyekezett mindig visszamenni az első forrásra, és reményét fejezi ki, hogy munkája az olvasókat további kutatásokat fogja ösztönözni, mert lesznek majd olyan kutatók, akik bebizonyítják, hogy léteznek korábbi előfordulások is.

A XX. és a XXI. századi nyelvtörténeti szótáraink nem követik teljes egészében a magyar nyelv szókészletének gyors ütemű változását: gyarapodását és fogyatkozását. A szótörténeti adatokat közlő sorozat ezt a hiányosságot kísérli meg mérsékelni. Megtiszteltetés továbbá zárszóként Szily Kálmán (1901: VII) gondolatait idézni: „Ha állításaim bárkiben felkeltik az ellentmondás szellemét, az lesz az én munkámért a legnagyobb jutalmam.”

IRODALOM

ÉKSz¹ = Juhász József – Szőke István – O. Nagy Gábor – Kovalovszky Miklós (szerk.) 1978. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

ÉKSz.² = Pusztai Ferenc (főszerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Gerstner Károly 2003. A magyar nyelv szókészlete. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *A Magyar nyelv kézikönyve*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 117–158.

Kiss Gábor – Pusztai Ferenc 1999. *Új szavak, új jelentések 1997-ből*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Kiss Gábor 2012. *Régi magyar szavak magyarázó adatbázisa*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) 2005. *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó.

Mészáros Ágnes 2014a. Szótörténeti adatok az egészség-gazdaságtan témaköréből. *Magyar Orvosi Nyelv* XIV/1: 38–43.

Mészáros Ágnes 2014b. Az egészségbiztosítás pénzügyi tevékenységét kifejező szakszókincs eredete I. rész: A pénzügyi alapokat kifejező szak kifejezések kialakulása. *Magyar Orvosi Nyelv* XIV/2: 95–98.

Mészáros Ágnes 2015. Az egészségbiztosítás pénzügyi tevékenységét kifejező szakszókincs eredete II. rész: A járulékok és a pénzbeni juttatások összegének megállapítását kifejező szakszókincs kialakulása. *Magyar Orvosi Nyelv* XV/1: 42–46.

Minya Károly 2003. *Mai magyar nyelvújítás*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Minya Károly 2007. *Új szavak I*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

NySz. = Szarvas Gábor – Simonyi Zsigmond (szerk.) 1902–1908. *Magyar nyelvtörténeti szótár. A legrégebbi nyelvemlékektől a nyelvújításig I–III*. Budapest. 1890–1893.

NyŰSz. = Szily Kálmán 1902–1908. *A magyar nyelvújítás szótára I–II*. Budapest.

TESz. = Benkő Lóránd (főszerk.) (1967–1984) *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. I–IV. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Tolnai Vilmos 1929. A nyelvújítás. (Befejező közlemény). In: Szinnyei József (szerk.) *Nyelvtudományi Közlemények* 47/2 Budapest MTA, 161–252.

Zaicz Gábor (főszerk.) 2006. *Etimológiai szótár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

FORRÁSOK A VILÁGHÁLÓN

Szociális ellátások 2015. EMMI (www.csaladitidakozo.kormany.hu) [2015] (Letöltés: 2016.02.19.)

A járadék fogalma: (<http://www.proviti.hu/jaradek.html>) (Letöltés: 2016.02.22.)

Járadékjellegű kötelezettségek: (<http://cegvezetes.hu/2000/12/vegelszamosas/>)[2000] (Letöltés: 2016.02.22.)

Törvénytárak: (www.1000ev.hu) és (<http://mkogy.jogtar.hu/>) (Letöltés: 2016.02.20.)

„A változás éppoly biztos jele egy nyelv életének, mint egy élőlény esetében az anyagcsere meg a növekedés.”

Tótfalusi István

44 tévhit a nyelvekről és a nyelvünktől, 2016.